

Марина Юрїївна Мельник,
науковий співробітник відділу проектування
розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини,
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 378:-048.58

ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Стаття посвячена проблеме ценностных ориентаций одарённых старшеклассников в ситуации выбора профессии. Проанализированы особенности профессионального самоопределения одарённых старшеклассников, ценностных ориентаций. Описаны функции и компоненты ценностных ориентаций в ситуации профессионального самоопределения.

Ключевые слова: одарённость, выбор профессии, профессиональное самоопределение, ценности, ценностные ориентации.

The article is devoted to the problem of value orientations of gifted high school students in a situation of choice of profession. Features of professional self-gifted high school students, value orientation were analyzed. Function and components of value orientations in a situation of professional self-determination are described.

Key words: gifts, choice of profession, professional self-determination, values, value orientation.

Щорічно тисячі випускників шукають застосування своїм силам і здібностям. При цьому більша частина молодих людей зіштовхується з серйозними проблемами, пов'язаними з вибором професії. Досить поширеними для обдарованих старшокласників є труднощі при виборі професії, пов'язані з можливістю успішної самореалізації. Адже, при однакових можливостях реалізації, потенціал у різних видах діяльності і вибір професії обдарованим старшокласником відбувається інакше, ніж у «звичайних» однолітків, і спирається на інтереси, академічні успіхи тощо. Згадана проблема є важливою для обдарованих старшокласників, адже від правильного та вчасного професійного самовизначення залежить не тільки матеріальний добробут, а й можливість самореалізації у професії, місце проживання, статус у суспільстві тощо.

Успішний вибір професії обдарованими старшокласниками є не лише проблемою окремої особистості, – це проблема, що стосується суспільства в цілому. В. П. Єфроїмсон стверджує, що невелика країна, з населенням, наприклад, 3,5 млн. жителів, яка

досягла розвитку і реалізації 10% своїх потенційних геніїв і талантів, за п'ятдесят років випередить у своєму розвитку будь-яку, у 100 разів чисельнішу країну, яка збереже в силі існуючі бар'єри, що перешкоджають розвитку і самореалізації потенційно видатних людей [20].

Успішний вибір професії, в якій обдарований старшокласник зможе реалізувати себе, завжди залежить від його ціннісних орієнтацій. Не випадково проблема ціннісних орієнтацій та їх вплив на вибір професії неодноразово ставали предметом дослідження вчених, їй приділяли увагу філософи (Г. Лотце, І. Кант, Т. Гоббс, Н. Бердяєв, Н. Лосський та ін.), соціологи (А. Тойнбі, П. Сорокін, М. Вебер, Т. Парсонс та ін.), психологи (К. Роджерс, А. Маслоу, Г. Оллпорт, В. Франкл, М. Рокич, Е. Шпрангер та ін.). Сучасними дослідниками також приділяється велика увага вивченню ціннісних орієнтацій особистості (Г. Гусева, Г. Михайлов, Л. Капаєва, Л. Вершиніна, А. Чирикова, В. Хащенко, Ю. Щавлинський та ін.). Проте вчені обійшли увагою проблему ціннісних

орієнтації обдарованих старшокласників у ситуації професійного самовизначення.

В. Франкл стверджував, що кожній людині прирочене прагнення пошуку та реалізації життєвого сенсу. Вчений ввів поняття про цінності, як про смислові універсалиї, з якими людина зіткається в житті і виділяв цінності: творчості, переживання і ставлення. Цінності творчості проявляються, перш за все, в тому, що людина може зробити своє життя осмисленим через працю [17]. Можливість самореалізації людини залежить не від фаху чи посади. Важливим є співпадіння професійних та особистісних цінностей [17].

Ще на початку XIX ст. угорський психолог Г. Ревеш вказував на те, що немає сенсу ідентифікувати та розвивати обдарованих дітей, якщо не потурбуватись, щоб вони у майбутньому займали те місце, що найбільше відповідає їх здібностям [18].

У науковій літературі немає одностайності стосовно того, кого ж вважати обдарованими дітьми і що таке обдарованість. Аналіз публікацій вказує на велику кількість визначень поняття обдарованості. У деяких країнах таке визначення хоча і закріплено юридично, проте носить рекомендаційний характер.

Одне з перших і поширених на сьогодні визначень обдарованості у вітчизняній психології дав Б. М. Теплов [10]. Він визначав обдарованість, як якісно своєрідне співвідношення здібностей, від яких залежить можливість досягнення успіху у виконанні певної діяльності.

Н. Лейтес стверджував, що обдарованість є здатністю до видатних досягнень у будь-якій соціально-значущій сфері діяльності. Вченим було введено поняття «вікова обдарованість» [7], яким дослідник акцентував увагу на тому, що рівень розумових здібностей дитини на окремому етапі розвитку не вказує на їх рівень у майбутньому, оскільки здібності можуть і не розвинути до бажаного рівня. Багато у розвитку здібностей дитини залежить від правильного самовизначення. С. Рубінштейн також поділяв цю думку, стверджуючи, що рівень здібностей не є постійним і обумовлюється процесом розвитку особистості [13].

На думку О. Матюшкіна, обдарованість є інтегративною структурою і проявляється на всіх етапах індивідуального розвитку. Компонентами обдарованості, на думку вченого, є високий рівень пізнавальної мотивації, дослідницька активність, оригінальність, вимогливість [16].

Сучасні українські дослідники визначають обдарованість, як особистісне утворення людини, що характеризується вищим рівнем розвитку творчих здібностей, загальною творчою спрямованістю особистості і високими досягненнями в певній галузі діяльності. Якісна відмінність обдарованості від високого рівня здібностей, на думку дослідників, полягає у тому, що обдарованість стає для особистості системотворчою рисою і визначає не лише способи діяльності особистості, а й систему її цінностей, характер соціальної взаємодії, спрямованість особистісного розвитку [3].

Ми поділяємо визначення обдарованості з поширеним сьогодні у літературі, згідно з яким обдарованість є цілеспрямованим процесом розвитку певних задатків та здібностей особистості, що можуть розкритись, завдяки створенню сприятливого для розвитку середовища і залученню до діяльності. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, можна зробити висновок, що для більшості визначень обдарованості спільною є умова розвитку та успішної реалізації обдарованості лише у діяльності. Можна стверджувати, що при виборі професії, що відповідає обдарованості, такий учень зможе себе реалізувати, як обдарований професіонал.

На сьогодні немає загальноприйнятого погляду на проблему ідентифікації обдарованих учнів. Г. Ревеш у своєму дослідженні, майже столітньої давнини, звертає увагу на високу і середню обдарованість [18]. На його думку, висока обдарованість рідко потребує відкриття, оскільки проявляється в очевидній формі. Середня ж обдарованість проявляється менш яскраво і одночасно в декількох напрямках. У цьому випадку своєчасна ідентифікація обдарованості має велике значення для самореалізації особистості. Однією з важливих передумов навчання та виховання є визначення здібностей дітей, адже навчати дітей потрібно відштовхуючись від їх здібностей, і на цій же основі спрямовувати на ту чи іншу професію [18].

Приховану обдарованість можна ідентифікувати, вивчивши ціннісні орієнтації дитини, **інтереси**, що частіше співпадають зі схильностями. Проте, необхідно брати до уваги той факт, що інтерес може вказувати на обдарованість тоді, коли він носить тривалий і постійний характер і залишається або підсилюється за умови зникнення зовнішніх впливів [18].

Л. Йовайша зауважує, що навчальні **інтереси** учнів пов'язані з професійними інтересами, проте вони не завжди співпадають. Крім того, добра успішність з певного предмета та інтерес до нього вказують лише на напрямок професійної придатності, а не на професію [4]. Цю проблему відзначав і К. Платонов, на думку якого, одним з важливих завдань професійної орієнтації є формування професійних інтересів, що співпадають зі здібностями до професії та усунення інтересів, що вступають у конфлікт з існуючими здібностями [9].

Порівняно рідко можна спостерігати в обдарованих старшокласників **єдність схильностей та здібностей до певної діяльності**, в якій особистість бачить головну сферу самореалізації. Яскраво виражені, стійкі та активні схильності у дітей зустрічаються нечасто. Старшокласник стоїть перед вибором сфери діяльності. Але тільки в ході діяльності стає зрозумілим чи підходить вона йому. Адже інтереси формуються і змінюються у процесі діяльності, тоді, як сфера ціннісних орієнтацій є більш стійкою.

При успішному розв'язанні проблеми професійного самовизначення, обдарованим старшокласником укорінені інтереси і нахили, розвинені

з дитинства, слугують основою для вдалого вибору професії. Проте, досить часто обдаровані старшокласники зіштовхуються з проблемою вибору майбутньої сфери діяльності. Ці труднощі можуть бути пов'язані з високим розвитком в обдарованих старшокласників здібностей в багатьох галузях: математиці, спорті, музиці тощо.

Проблема професійного самовизначення обдарованих дітей визначається тими якостями особистості, що складають поняття «обдарованість», адже обдарованість дає дитині перевагу перед однолітками у багатьох видах професійної діяльності, які, в більшості випадків, усвідомлює обдарований старшокласник. Це усвідомлення надає йому впевненості у власних силах, а з іншого боку, розуміння того, що він може досягти успіху у різних видах діяльності, значно ускладнює проблему вибору, через більшу кількість можливих варіантів. Адже чим ширшим є діапазон вибору, тим він психологічно складніший [2].

Людина може мати задатки багатьох здібностей і дарувань. Історія знає багато таких прикладів. Так, Р. Вагнер був наділений одночасно музичним і літературними талантами; О. Пушкін і Т. Шевченко, крім поетичного дару, були здібними художниками; композитор А. Бородин був знаменитим хіміком; Г. Гельмгольц – фізиком, лікарем, психологом; В. Вернадський – геохіміком, фізиком, філософом і таких прикладів дуже багато.

Частині обдарованих властива **мультипотенційність**. Поширеною є думка, що талановита людина є талановитою в усьому. Мультипотенційність створює внутрішній конфлікт, пов'язаний з вибором сфери діяльності [5]. Вважається, що обдаровані часто характеризуються множинною обдарованістю, оскільки мають високий рівень розвитку загальних здібностей, що дає їм змогу досягти успіху в багатьох сферах.

Отже, вони повинні робити професійний вибір базуючись на інших, ніж здібності, критеріях. За даними досліджень Р. Фредерікса з Дж. Рутні та М. Санборна, учні, які мали високу академічну успішність, великі бали за тестами досягнень, також виявляли різноспрямовані інтереси за відповідними опитувальниками. Л. Фокс встановив, що обдаровані діти мали вищі показники за шкалами інтересів за більшістю базових шкал опитувальників інтересів. Результати досліджень Б. Керр та ін. засвідчили, що у старшокласників, які отримали 5% найвищих показників за шкільним тестом досягнень, підвищені показники за п'ятьма з шести груп професійних інтересів, крім підприємницької діяльності [5].

Необхідно брати до уваги той факт, що на сьогодні нараховується біля 7000 тисяч професій, проте попитом користуються близько сотні професій. Самовизначення є самообмеженням, адже старшокласник у професійному відношенні ще ніхто, він може бути лікарем, програмістом, космонавтом. Вибір спеціальності, деякою мірою, прив'язує людину до свого вибору, адже вона отримує визначену

сферу діяльності. І хоча це є звичайним, зробити відповідальний вибір дуже непросто. Якщо спробувати згадати життя, себе в дитинстві, то кожен побачить, що в людині, коли вона була дитиною, закладаються ніби-то різні особистості. Як це не сумно звучить, але наш життєвий шлях усяний уламками того, ким ми починали бути і ким ми могли б стати [1].

Система ціннісних орієнтацій, на думку сучасних дослідників, багато в чому визначає формування особистості людини, виступає орієнтиром людської активності. Усвідомлення особистістю своїх цінностей є одночасно метою і джерелом самовизначення [2].

Зауважимо, що на сьогодні немає однастайності у поглядах науковців на проблему ціннісних орієнтацій. У деяких дослідженнях поняття «ціннісні орієнтації особистості» співпадає з термінами мотиваційної чи смислової сфери (А. Маслоу фактично не поділяє поняття «цінності», «потреби», «мотиви»; В. Франкл – «цінності» та «особистісні смисли») [21].

Поняття «цінність» частіше використовується у кількох значеннях, як суспільний ідеал (сюди входять загальнолюдські та конкретно-історичні цінності); цінності, що постають в об'єктивній формі, у вигляді творів матеріальної і духовної культури або людських вчинків; соціальні цінності, які заломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості, у формі особистісних цінностей [10].

Суб'єктивна система цінностей людини складається з елементів історично і соціально об'єктивної системи цінностей, але, разом з тим, вона містить емоційне і раціональне ставлення до складових об'єктивної системи цінностей.

Цінності носять подвійний характер – вони одночасно соціальні (історично обумовлені) та індивідуальні (у них зосереджено досвід конкретної людини).

Ціннісні орієнтації є важливими компонентами структури особистості. Поряд з іншими соціально-психологічними утвореннями, вони виконують функції регуляторів поведінки і виявляються в сферах людської діяльності [14].

Для кожної професії характерною є система ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації детермінують професійну поведінку та забезпечують спрямованість діяльності, надаючи їй сенс [6].

Вибір професії обдарованим старшокласником є подією, що впливає не лише на задоволення власною роботою, а й на подальше життя особистості. На думку А. Маслоу, правильним є той вибір, що веде до самоактуалізації [8]. А можливість самореалізації частіше пов'язують з професійною діяльністю людини.

У дослідженні Т. Ризіної встановлено, що трудові ціннісні орієнтації лежать в основі професійного вибору. Трудові ціннісні орієнтації є складовою частиною загальної системи ціннісних орієнтацій людини і розглядаються дослідницею, як елемент структури особистості, що виражає її суб'єктивне ставлення до суспільно значущих цінностей праці

та трудової діяльності людей. До трудових ціннісних орієнтацій дослідниця відносить суспільно значущі цінності праці; ціннісні орієнтації, пов'язані зі змістом праці; статусним досягненням працівника за допомогою праці; самовдосконаленням особистості в процесі оволодіння професією; можливістю застосування своїх здібностей і самоствердження в процесі праці; умовами праці; спрямовані на досягнення матеріальних благ [12].

Ціннісні орієнтації виконують кілька функцій у процесі професійного самовизначення. Л. Радіною виділено наступні функції ціннісних орієнтацій:

- змістотворча, що забезпечує змістовну сторону бажаних станів дійсності;
- регулююча, що забезпечує практичну (діяльнісну) реалізацію ціннісних установок;
- інтегруюча, що забезпечує змістовно-смислову єдність ціннісно-мотиваційних установок;
- стимулююча, що забезпечує діяльнісну, функціональну готовність особистості до реалізації ціннісної установки;
- розвивальна, що дозволяє випереджати реальні можливості особистості в напрямку особистісно-професійного зростання [11].

О. Гутковою виділено наступні цінності особистості стосовно професійного вибору:

- самоствердження у суспільстві, найближчому соціальному середовищі (прагнення бути корисним суспільству; завоювання авторитету в суспільстві; визнання рідних, близьких людей);
- самовдосконалення і самовираження (реалізація здібностей, цікава робота, застосування знань, здібностей; творчий характер праці; спілкування з людьми);
- матеріально-практичні, утилітарні цінності (високий зарібок; висока посада; перспектива кар'єрного зростання; легка робота) [2].

У дослідженні В. Суворової виділено наступні компоненти ціннісних орієнтацій старшокласників, що формуються у процесі професійного самовизначення:

- когнітивний (знання світу професій та вимог, які ставляться до них і до особистості працівника; знання своїх нахилів, здібностей; знання про необхідність соціально-значущих професійних якостей);
- емоційно-оцінний (переконаність у важливості і необхідності праці; у необхідності ціннісного ставлення до вибору професії; співвіднесення своїх професійних уподобань і здібностей із запитаністю професій);
- поведінковий (орієнтація на усвідомлений вибір професії; орієнтація на самореалізацію у майбутній професії; готовність до розробки особистого професійного плану) [15].

За Е. Шпрагнером основою особистості є ціннісна орієнтація, за допомогою якої вона пізнає світ. Враховуючи це, дослідник виділяє наступні типи особистості:

- 1) теоретичний – людина, для якої основною цінністю є пошук істини;

- 2) естетичний – людина, для якої вищою цінністю є стиль і гармонія;

- 3) економічна – людина, яка основний акцент робить на корисних та практичних цінностях;

- 4) соціальна – людина, яка вважає головною цінністю любов, прагнення до всезагальної любові, любові до всього людства;

- 5) політична – людина, для якої особиста влада, вплив є основною ціннісною спрямованістю;

- 6) релігійна – людина, для якої ціннісна орієнтація полягає у пошуку сенсу життя, вищої духовної сили [19].

Американський психолог М. Рокич виділяє два класи цінностей: 1) термінальні; 2) інструментальні. Термінальні цінності, на думку дослідника, це переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування з особистої чи суспільної точок зору варта того, щоб до неї прагнути. Інструментальні цінності, за М. Рокичем, – це переконання в тому, що певний образ дій є з особистої і суспільної точок зору кращим у будь-яких ситуаціях [14].

В. Тугаринов виділяє три категорії цінностей: 1) матеріальні; 2) суспільно-політичні (свобода, братерство, рівність, справедливість); 3) духовні (освіта, наука, мистецтво). На думку дослідника, спрямованість особистості на ті чи інші цінності і складає її ціннісні орієнтації [14].

Ціннісні орієнтації особистості, будучи динамічною системою, що постійно розвивається, виступають передумовою діяльності та поведінки людини. Тому, обдарований старшокласник, за певних обставин, може реалізуватися у багатьох сферах діяльності. Правильний вибір професії буде здійснений тільки з урахуванням ціннісних орієнтацій, адже вони лежать в основі цілей, ідеалів, переконань, інтересів, а також тісно пов'язані з пізнавальною і вольовою сферами діяльності [10].

Таким чином, у ситуації професійного самовизначення обдарований старшокласник, перш за все, виходить з певної ієрархії ціннісних орієнтацій, що виявляються у вибіркового ставленні до соціальних феноменів, матеріальних і духовних благ. Вибір професії співвідноситься не тільки з професійними, але й з іншими життєвими цінностями. Важливою передумовою успішної самореалізації людини в майбутній професії є узгоджена система ціннісних орієнтацій особистості та професії.

Використані літературні джерела

1. Асмолов А. Г. Ягодін Г. А. Образование как расширение возможностей развития личности (от диагностики отбора – к диагностике развития) / А. Г. Асмолов, Г. А. Ягодін // Вопросы психологии, 1992. – № 1. – С. 6–13.

2. Гудкова Е. В. Основы профориентации и профессионального консультирования: Учебное пособие / Под ред. Е. Л. Солдатовой. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2004. – 125 с.

3. Здібності, творчість, обдарованість / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.

4. *Йовайша Л. А.* Проблемы профессиональной ориентации школьников / *Йовайша Л. А.* – М.: Педагогика, 1983. – 128 с.

5. *Корольов Д. К.* Шляхи визначення заємозв'язку когнітивних та особистісних чинників обдарованості // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. акад. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 28. – 540 с.

6. *Красноярцева О. М.* Ценностная детерминация профессионального поведения педагогов // Сибирский психологический журнал. – Томск, 1998. – № 7. – С. 25–29.

7. *Лейтес Н. С.* Возрастная одарённость школьников: Учеб. пособ. для студентов высш. пед. учеб. заведений / Н. С. Лейтес. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 320 с.

8. *Маслоу А.* Психология бытия: Пер. с англ. – М.: Рефл-бук; К.: Вак-лер, 1997. – 304 с.

9. *Платонов К. К.* Профессиональная ориентация и консультация молодежи / Платонов К. К. – К.: Рад. Школа, 1966. – 174 с.

10. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

11. *Радина Л. В.* Психолого-акмеологические особенности ценностных ориентаций личности на этапе профессионального самоопределения : дис. канд. психол. наук. – М., 2001 – 123 с.

12. *Ризина Т. В.* Формирование трудовых ценностных ориентаций старших школьников в образовательно-воспитательном процессе сельских школ : дис. ... канд. пед. наук. – Рязань, 2005. – 234 с.

13. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии. : Питер, 2002, – 720 с.

14. *Серый А. В., Яницкий М. С.* Ценностно-смысловая сфера личности : Учебное пособие. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999 – 92 с.

15. *Суворова В. О.* Формирование ценностных ориентаций школьников старшего подросткового возраста в процессе профессионального самоопределения : дис. ... канд. пед. наук. – Пенза, 2011 – 188 с.

16. *Туриніна О. Л.* Психологія творчості : Навч. посіб. – К. : МАУП, 2007. – 160 с.

17. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. – М., Прогресс, 1990 г. – 196 с.

18. Что такое одарённость: выявление и развитие одарённых детей. Классические тексты / Под ред. А. М. Матюшкина, А. А. Матюшкиной. – М.: ЧеРо, издательство «Омега-Л», МПСИ, 2008. – 368 с.

19. *Шпрингер Э.* Основные идеальные типы индивидуальности // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 55–60.

20. *Эфроимсон В. П.* Генетика гениальности / В. П. Эфроимсон. – М.: Тайдекс Ко, 2002. – 376 с.

21. *Яницкий М. С.* Ценностные ориентации личности как динамическая система. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.

